

Néhány ékszertípus esetén a szerző az elemzésbe bujtatva kisebb – tipológiával is alátámasztott – az egész Kárpát-medencére érvényes összefoglaló monográfiát ad, pl. a karikára húzott lemezgömbös fülbevalók, a csillagsüngös fülbevalók, a hajkarikák, a torquesek és a tarsolykorongok esetében.

A tiszafüredi avar csoportra általában jellemző képet elsősorban a női viselet jellegzetességei alapján rajzolhatjuk ki: erre a női viseletre jellemző a felhúzott lemezgömbös fülbevalók, a csillagsüngös fülbevalók és a nyakperec viselete, jellegzetes a derékon viselt hosszú öv, amelynek szíjvége a térdig lelógott és az öv bal oldaláról függő áttört bronz koronggal vagy gyönggyel díszített tarsoly. Szinte teljesen hiányoznak azonban a más avar temetőkre annyira jellemző bronz huzalkarpercecek és különféle gyűrűk, csakúgy mint a mellboglárók stb. A férfisírokban is hiába keressük pl. a hajviseletről áruzkodó varkocsdíszeket. Érdekes az is, hogy nincs nyoma a halotti obolus-adásnak és nyílhegyet is csak két sírban találni, és abból is csak egy darab az avar korra jellemző háromlú típus. Íjat egyetlen egyszer sem raktak sírba.

Az ékszerek és az egyéb tárgyi anyag egy része igazolhatóan bizánci (csatok, a karikára húzott lemezgömbös fülbevalók prototípusai, stílustű stb.) vagy keleti szláv (torques viselet, a csillagdíszes fülbevalók stb.) eredetű.

Az V. kiértékelő fejezetben Garam Éva az övveretek alapján a temető használatának idejét 6 fázisra osztja, ám ezek a periódusok nem okvetlenül jelentenek egyben generációkat is. Pontos leírja az egyes fázisok jellemzőit külön a férfi és a női, valamint a lósírokra, elterjedési térképekkel alátámasztva mondanivalóját.

A temetőben a szerző két bevándorlást különít el – egy 670 körül (második avar hullám) és a 8. század elején egy másikat, amellyel az előzmény nélküli griffes-indás divat feltűnik az ide temetkező közösség hagyatékában. Mindkét fázisban igazolhatóan új tárgytipusok jelennek meg a temetőben. Garam Éva vizsgálatának – egyébként eléggé meggyőző – eredménye szerint ekkoriban a módosabb új népesség (öntött) és az elszegényedő régebbi (lemezes) népesség egymás mellett temetkeznek. Ha ez valóban így van, akkor itt igazolva lenne a sokat vitatott külön ún. közép avar fázis léte, amely esetében az utána feltűnő új griffes-indás stílus nem stílusfejlődés eredménye, hanem az egy új népcsoport beköltözésével jelenik meg a Kárpát-medencében. Kérdés persze, hogy mindezt – mármint az új népcsoport megjelenését a tiszafüredi temetőben – az eddig el nem végzett antropológiai vizsgálatok mennyiben támasztanák alá, vagy éppen cáfolnák meg. A felmerülő közép avar probléma eldöntésére azonban még temetők tucait kellene újabb komplex vizsgálat alá vonni. Ráadásul azt is mindenkor figyelembe kell venni, hogy ez a régészeti anyagban tettenérhető változás nem mindenhol ugyanúgy zajlott le, hiszen országrészek, tájegységek, népcsoportok vagy akár egyes közösségek esetében is gyökeres eltérések lehetnek.

A tiszafüredi temető használata Garam Éva vizsgálata alapján a 7. század közepe táján kezdődött el és a 9. század folyamán fejeződött be. A történelmi interpretációt a szerző Bóna Istvánnak a 10 kötetes Magyarország Története első kötetében közreadott véleményével összhangban az alábbiakban hozta összefüggésbe: mivel a sírmező a Hortobágy-árkusi temető vonzáskörében feküdt, annak népessége nyilván a jugrus fennhatósága alá tartozott. Így a tiszafüredi fegyverek feladata lehetett a Tisza Füred-Poroszló-i átkelőjének ellenőrzése. Ugyanők részt vettek a kagán és a jugrus közötti 795-ös harcokban is. 804-ben pedig Krum bolgár kán pusztító hadjárata is érinthette a területet, amelynek nyomán a

9. században tapasztalható elszegényedés elkezdődött. A temető népességének (egyik) települése a temetőtől keletre feküdt.

A honfoglaló magyarok innen néhány száz méterre délnyugatra nyitottak új temetőt maguknak. Eddigre azonban az avarok temetőjüket már régen felhagyták. A kora Árpád-korban pedig már a temető egyes részeire házakat építettek.

A Tiszafüredi avar temetőt tehát kb. 250 évig használták, azaz cca. 8–10 generáció. A lakosság száma – ami használat idején nem volt mindig ugyanakkora – kb. 130–150 fő azaz (15–18 család) lehetett.

A kötet ilyen rövid bemutatása után csupán egy dolgunk maradhat még: szívből gratulálni a szerző kiemelkedő teljesítményéhez!

Kiss Gábor

STUDIEN ZUR METALLINDUSTRIE im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Hrg. von T. Kovács, Magyar Nemzeti Múzeum Budapest, 1996

A Mozsolics Amália munkássága előtt tisztelgő tanulmánykötet a késő neolitikumtól a korai vaskorig húzódó időszakhoz kapcsolódó írásokat tartalmaz. Noha a publikációk nagyobb része az ünnepezt munkásságához kötődő Kárpát-medence régészeti emlékeivel foglalkozik, e térség kiterjedt kapcsolatrendszeréből adódóan összességükben mégis rendkívül széles – Franciaországtól Oroszorszáig húzódó – területet fognak át.

Mozsolics Amália kutatásainak gerincét a bronzkori fémművesség vizsgálata jelentette és ez a tiszteletére itt közreadott írásokban is tükröződik, hisz a 28 közzétett tanulmány közül mindössze egyetlen az, amely nem érinti a metallurgia kérdéskörét.

A kötet szerkesztőjének előszava után Kőszegi Frigyes foglalja össze Mozsolics Amália hosszú munkásságának főbb állomásait, majd Seleanu Magdalena összeállításában a kutatónő írásainak 1937-től 1992-ig ívelődő bibliográfiáját olvashatjuk.

Az első tanulmányban *Raczky Pál* és szerzőtársai a polgárcsöszhalmi késő neolit tellen előkerült két különleges lelet együttes közlésének kapcsán kísérletet tesznek, ennek az egykor rendkívüli státusszal bíró település jelentőségének a megvilágítására.

A körülötte húzódó horizontális teleptől koncentrikus árokgyűrűkkel és paliszáddal elkülönülő tell sajátos, nem hétköznapi szerepét támasztják alá a belső mag szabályosan rendeződő házainak egyikében előkerült leletegyüttesek. Mind az idolból, miniatűr edényekből, és csipkézett szélű agyagkorongokból, mind a térség legkorábbi metallurgiáját reprezentáló 148 réz és 20 csont gyöngyből álló kis depot rituális céllal való elrejtését a tell más házaiból előkerült hasonló együttesek is bizonyítják. A tell szerkezete és a házakban talált szakrális jelentőséggel, illetve nagy presztízsértékkel bíró tárgyak arra utalnak, hogy ez a terület teljesen elkülönült a körülötte húzódó egyrétegű település mindennapi életétől. A tellen található házak a szerzők szerint nem hétköznapi funkcióval bírnak, hanem a Kárpát-medencében a neolitikum e szakaszában megjelenő szentélyekkel rokon épületek, amelyek itt együttesen egy körülhatárolt szentélykörzetet alkotnak. A szerzők szerint a közeli obszidián lelőhelyek rendkívüli szerepe állhat a hát-

terében annak, hogy éppen ezen a területen jön létre egy ilyen jelentős, több egykorú késő neolitik kultúrkomplexum vonásait egyesítő szakrális tér. Az írás újabb adatokkal gazdagítja a polgár-csöszhalmi település eddigi előzetes jelentésekből megismert összetett arculatát.

Valószínűleg presztízserértékükön túl, valamiféle szimbolikus erővel is bírtak azok a Délkelet-Európából jól ismert antropomorf aranylemezek, amelyek kronológiájával illetve egykori jelentésével *Borislav Jovanović* foglalkozott. Áttekintésében a várnai temető hasonló darabjai kapcsán újvizsgálta a csüngők egyes formaváltozatait, melyek között pusztán esztétikai-technológiai s nem jelentésbeli különbséget állapított meg. Az aranycsüngőket a Közép- és Kelet-Balkán olyan produktumaként értékelte, melyek előállításának formai és gondolati háttere a korábbi neolitikus kultúrákban gyökerezett, és amelyek ugyanúgy erre a területre specifikusak, mint a jellegzetes nagy rézeszközök.

Ugyancsak ezzel az időszakkal foglalkozott *Makkay János*, aki olvasmányos stílusú írásában a Kárpát-medence rézkori fémgazdagságának a hátterét igyekezett megvilágítani, rendkívül sokszínű – gyakran későbbi korokra vonatkozó – adatok segítségével.

Munkájának első részében áttekintette a vizsgált térség legkorábbi arany és rézeleleteit, majd egészen a középkor végéig nyúló példákon keresztül Erdély legendásan gazdag aranytermését és annak előkerülési körülményeit szemléltetve mutatta be ennek a régióknak az elsődleges szerepét az őskori Dél- és Délkelet-Európa arannyal és rézzel való ellátásában. Cikkének második felében sajátos – néhol kissé sajnálatosan elnagyolt – történeti interpretációt vázolt annak a kérdésnek a megoldására, hogy mi okozhatta a Tiszapolgár és Bodrogkeresztúr kultúrák idején felfelé ívelő metallurgiai „tömegtermelés” hirtelen megtörését. A szerző elképzelésének középpontjában az áll, hogy a középső rézkor végén megjelenő új elit hagyományaiból eredően nem igényelte a korábbi időszakban elterjedt fém presztízstárgyakat, ami végül a kitermelés és felhasználás erős visszaesését eredményezte.

Írásának végén *Makkay János* egy budapesti magánygyűjtő 14 darab nyéllukás rézeszközének a bemutatásával gazdagítja a nagy rézeszközök Kárpát-medencei leltárát.

A Kárpát-medencében és környezetében csak a bronzkor folyamán elterjedő fém az ezüst, melynek bányahelyeit és készítésének technológiáját még homály fedi. Az Égeikumban és annak periferiáján gyakori – feltehetőleg különleges értékkel és jelentéssel bíró ezüst tárgyak rendkívül ritkák Nyugat- és Közép-Európa legkorábbi bronzkorában is. Egy *Mozsolics Amália* által közölt ezüst tőr apópiján a kora bronzkortól kezdve elterjedő korai ezüst metallurgia kapcsolatrendszerét, illetve problémakörét vázolja *Margarita Primas* munkája, néhány svájci ezüst tárgy elkészítési eljárását vizsgáló fémanalízis segítségével.

Jozef Batora a késői nyitra – kora aunjéti kultúra Dél-nyugat-Szlovákiában feltárt nyitraegerszegi (Jelšovce) és vámházi (Mýtna Nová Ves) temetőinek tanúságai alapján pontosítja a térség kora bronzkori leletgyűjtéseinek datálásánál fontos jelentőséggel bíró, fűzfalevél alakú karikák kronológiáját. Megfigyelései arra utalnak, hogy ezek az inkább a Rei. Bz. A1 periódusban karakterisztikus ékszerek megjelenhetnek későbbi – Rei. Bz. A2 – millióban is.

Szathmári Ildikó a kora bronzkor 3. periódusától elterjedő bronzlemez- és bronzdrótkészerek viseletnek módjait tekinti át a Vatyá-kultúra Dunahasztiból előkerült temetőjének leletei kapcsán. Munkája rávilágít arra, hogy a korszak lemez- és drót díszeknek egy része mint ruhadísz funkcionálhatott, jelentős

részük pedig a mokriini temető tanulsága szerint különböző típusú fejdíszek alkotó részeiként kerülhetett a sírokba. E fejillete ruhadíszek egykori viseleti összefüggéseit azonban rendkívül nehéz rekonstruálni. Ennek elsősorban az az oka, hogy habár a Kisapostag- és Vatyá-kultúrák sírjaiban rendkívül gyakoriak az ilyen bronzdíszek, viseleti összefüggésük ismeretlen, mivel ezek kevés kivételtől eltekintve az itt közölt dunahasztiaikhoz hasonlóan hamvasztásos temetkezések. Annak ellenére, hogy az Óbéba-Pitvaros és a Perjámos-kultúrák csontvázas temetkezései nagy számú hasonló ékszert tartalmaznak, mégsem áll rendelkezésünkre mostanáig egyetlen olyan jól dokumentált sír sem, ami alapján rekonstruálni lehetne ezeknek az ékszereknek a viseleti összefüggését. A legnagyobb szériában a mokriini temetőben kerültek elő ilyen viseleti elemekkel ellátott sírok, ám az innen publikált, meglehetősen elnagyolt sírrajzok nem alkalmasak pontos rekonstrukcióra. A fő okát azonban annak, hogy a szerző az egykorú Közép- és Nyugat-Európa hasonló ékszertípusokat tartalmazó sírkontextusait áttekintve sem tud végül pontos rekonstrukciót felvázolni a Kárpát-medencéből ismert anyagra, abban láthatjuk, hogy számos fontos – a szerző által is említett – lelet évtizedek óta íróasztalfiókokban vár a közzétételre.

A fent tárgyalt Vatyá és Perjámos-kultúrák területéről nyugatabbra eső vidéken is szokás volt fejdíszek és díszes sapkák sírba helyezése, amire unikális példát szolgáltat *Christine Neugebauer-Maresch* és *Johannes Wolfgang Neugebauer* e kötetben szereplő publikációja, amely az alsó-ausztriai Franzhausen temetőben feltárt három olyan sírt mutat be, melyek egy különleges fejdíszet tartalmaztak. A sírok bemutatása kapcsán a szerzők keresztmetszetet nyújtanak az előzetes közleményekből már jól ismert, példászerűen feltárt és dokumentált 714 síros Franzhausen-i temető temetkezési szokásairól is. A nagyjából éppen a Vatyá kultúrával hasonló korú módos kisközösség sírjainak többségét gondosan kirabolták, ám a fiatal lányok lemezcsíkokból összeállított, minden bizonnyal rendkívül munkaigényes fejdíszeknek relatív kis súlyú fémnyersanyaga nem érdekelte a rablókat. A talán egy csuklyát vagy kalapszerűséget díszítő lemez munkák minden bizonnyal egy adott életkorhoz és társadalmi státuszhoz kapcsolódó, komoly presztízserértéket hordozó darabok lehettek.

A nyugat-európai területeken a bronzkor idején széles körben elterjedt fegyvertípus volt az ún. alabárd, amelynek Kárpát-medencei előfordulásait itt közzétett munkájában *Kovács Tibor* gyűjtötte össze. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy bár Márton L. és Hampel J. munkái már korábban tudatosították, hogy ilyen fegyverek a Kárpát-medence nyugati felében is megtalálhatóak, mégis előfordul hogy törökként értékelik őket, vagy egyáltalán nem is számolnak itteni használatukkal. A szerző az általa bemutatott alabárdok formai jellegzetességeit vizsgálva megállapítja, hogy a régiókban talált fegyverek igen sokszínű, Nyugat- és Közép-Európa legkülönbözőbb vidékeihez kapcsolódó tipológiai vonásokat mutatnak, ám néhány hasonló darabot nyugati előképek után akár egy helyi műhelykör is gyárthatott. Az ezidáig csak sórványként előkerült alabárdok elterjedése szemléletesen utal arra a jelenségre, amelyet a kora bronzkor 3. periódusától tapasztalhatunk. Eszerint a Dunántúl területén élő népesség egyre több szálon a közép- és nyugat-európai bronzkori kultúrák komplexumához kapcsolódik, mely jelenség hátterében talán fémnyersanyag ellátásuk irányultsága állhatott. Ennek a kapcsolatrendszernek a Kárpát-medence keleti felében való lecsapódásaként értelmezi *Kovács Tibor* annak a sajátos – a nyéllukás balta és az alabárd jegeit összeötvöző – fegyverformának a

feltűnését, amely a füzesabonyi kultúra tiszafüredi temetőjében került elő.

Arra, hogy a Kárpát-medence keleti felének középső bronzkori fémművességének formai és technikai megoldásai nyugati irányba milyen erős kisugárzással hatottak, *Manfred Menke* tanulmányának megállapításai is jó bizonyítékot nyújtanak. Az a bajorországi Mühlhabingban előkerült kard, amellyel írásában foglalkozik, a Dél-Németországban és az Alpi területeken elterjedt ún. Spatzenhausen típust reprezentálja. E kardok nemcsak formailag hasonlítanak a hajdúsámsoni horizont kardjaira, hanem hasonló technológiai eljárással, két külön öntött részből állítják össze őket. A szerző szerint az bizonyosnak tekinthető, hogy a délnémet területekre nem a Kárpát-medencéből kerülnek ezek a fegyverek, hanem egy helyi műhelykör állítja elő őket. Azt azonban, hogy ezek a műhelyek nem függetlenek a magyar Alföld műhelyeinek hatásától, az ezeken a területeken elterjedt Kárpát-medencei formakörbe sorolható csákányok is bizonyítják.

A kardokhoz és alabárdokhoz hasonlóan státuszjelölő szerepet hordozhattak az Alföld és Erdély területén elterjedt nyakkorongos balták gazdagon díszített, rendkívül munkadígyényes változatai is. Ezek legreprezentánsabb darabjait az 1907-ben előkerült hajdúsámsoni kincsből ismerjük. E kincs két díszített nyakkorongos baltájának egyik – 80 éven keresztül lappangó –, nemrégiben előkerült darabjának e kötetben való leközlésével tette teljessé *Sz. Máthé Márta* Magyarország egyik legismertebb bronzkori kincsét.

A korszakeri korszakba tartozik az a két kis bronzkincslet, amelyet a *Václav Furmanek* és *Klára Markova* szerzőpáros illetve *Koós Judit* mutatnak be. Koós Judit a füzesabonyi kultúra bodrogszerdahelyi fázisához tartozó nagyrozvágyi telepen előkerült, túlnyomórészt törött bronzékszereket tartalmazó depót egy kis helybeli műhely termékének tartja, amire az együttes egyetlen reprezentatív darabjának egy gazdagon díszített bronzcsüngőnek a telep kerámiából is ismert motívuma utalna.

A V. Furmanek és K. Markova által közölt méhi (Včelince) együttes összetételében is hasonló a nagyrozvágyihoz, ugyanis egy nyélkorongos csákányon és egy sarlón kívül szintén ékszereket és ruhadíszeket tartalmazott. Tanulmányukban áttekintést adnak a Szlovákiában előkerült 15 korszakeri horizontba tartozó fémeleategyüttesről, amelyek jelentős része telepekről került elő. Vélemnyük szerint Szlovákia területén ezek a kincsek nem egy pusztulási horizontot jelölnek, sőt inkább egy meglehetősen széles időintervallumban, illetve azon belül is két csoportra – szakrális és profán teaurálási céllal elrejtett együttesekre – oszthatóak szét.

Maria Novotna egy 1897-ben Sajógömörrel (Gemér, Szlovákia) a Magyar Nemzeti Múzeumba került, 23 nagyjából sérült és töredékes tárgyból álló, máig publikálatlan depót közöl. A leletheyűtes egy olyan bordával és bütökkel díszített karperecet is kedvelt, s elterjedésének sűrűsödése jól körülhatárol egy olyan regionális műhelykört az ópályi horizonton belül, amely főként fegyvereket így például baltákat gyártott. A két műhelykör közötti kapcsolatrendszer vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a Piliny-kultúra fémtípusai (Ožďany horizont) közül az ópályi horizont fémtárgyait használó kultúrák területére főként reprezentatív kivitelt szertartási ékszerek és ruhatartozékok jutnak, míg onnan a Piliny-kultúra miliójébe leginkább harci csákányok különböző változatai illetve a sajógömöri karperechez hasonlóan bütökkel és bordákkal díszített tárgyak kerülnek. Kissé megnehezíti cikkének olvasását az, hogy a képtáblákon szereplő tárgyak nincsenek számozva illetve, hogy a szövegből hiányoznak a képekre való hivatkozások.

A következőkben röviden bemutatandó írások szerzői késő bronzkori bronzleletheyűtesek közzétételével tisztelegtek Mozsolics Amália munkássága előtt.

A Pilinyi kultúra fémművességét reprezentálja az a bronzkincs, amelyet *Hellebrandt Magdolna* közöl. Az M. Novotna által itt bemutatott Sajógömörrel (Gemér) nem messze, a határ magyar oldalán előkerült kurtyáni leletheyűtes egyetlen tokosbalta kivételével kizárólag ékszerekből és ruhadíszekből áll. *Kőszegi Frigyes* egy Budán a Flórián téren előkerült késő halomsíros bronztárgyakból álló leletheyűtest ismertet. A feltehetőleg megbolygatott sírhoz tartozó karperecekből és tükökből álló leletheyűtes, tipikus sírmelléklete a Dunántúl késő halomsíros leletheyűteseiének, különösen a bakonyvidéki halomsírokba temetkező közösségeknek. A sír valószínűleg topográfiai kapcsolatban áll a közeli Rei. Bz. BD-HA korú Harrer Pál utcai késő bronzkori teleppel. *Jean Paul Thevenot* egy bronz lemezből kalapált, trébelt pontsorokkal díszített gömböt publikál amely a franciaországi Saône folyó medréből került elő. A tárgyat közép-európai kronológia szerinti Rei. Bz. HB2 periódusra datálja, és részletesen foglalkozik készítési technológiájával illetve lehetséges párhuzamaival. Rendeltetésére nézve csak hipotéziseket közöl, amelyek közül azt tartja a legelfogadhatóbbnak, hogy a napszimbólumként értelmezett tárgy talán egy vallási vagy politikai méltóság jelvénye volt. Egy, az alsóausztriai Krems környéki Duna partról előkerült nyélnyűtványos Sprockhoff la típusú kardot közöl *Gerhard Trnka*. *Kemenczei Tibor* 14 eddig publikálatlan vagy pontatlanul publikált késő bronzkori kurdi és gyermelyi horizonthoz tartozó leletheyűtest ismertet a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből. *Kacsó Károly* egy tokosbaltákból, sarlókból és karperecekből álló bronzkincset mutat be Erdély máramarosi régiójából. A HA1 időszakba sorolható leletet mind tárgyainak állapota mind elrejtésének helye alapján joggal sorolja a rituális céllal elrejtett kincsek közé.

Egy Máramaroshoz közeli északnyugat-Romániai régió 1976 óta felszínre került középső és késő bronzkori bronzleleteit gyűjtötte össze s publikálta *Bader Tibor*. A Szamos és Ér völgyében előkerült telepeletek és depotok ismertetése mellett felhívja a figyelmet arra, a régiókban kissé leki-csinylően kezelt leletcsoportra, amelybe az egyedül előkerült bronztárgyak tartoznak. Utal arra, hogy a magányosan előkerült tárgyak nem értelmezhetőek minden esetben szörványként, mivel elképzelhető, hogy valamilyen kisebb felajánlás zálogaként kerültek elrejtésre bizonyos frekvenciált helyeken.

A fenti leletközlések majd mindegyike kitér arra, a manapság egyre inkább előtérbe kerülő problémára, hogy mi állhatott a késő bronzkorban megfigyelhető intenzív deponálás hátterében. Minden hozzászóló a tárgyak szakrális megfontolással való elrejtése mellett érvel, így *Kemenczei Tibor* is, aki meggyőzően indokolja azt, hogy a – korábban egyöntetűen a Válcultúra előretörése elől való elrejtéssel magyarázott – kurdi horizont kincsletei rituális céllal kerülhettek a földbe.

A késő bronzkori és kora vaskor eleji kincsek elrejtése mögötti társadalmi és szellemi hátteret próbálja megvilágítani írásában *Jan Bouzek* is, az Égeikum területéről ismert párhuzamok bevonásával. Meggyőzően érvel a kincsek jelentős részének szakrális tartalmú deponálása mellett, néhány szemléletes példát is hozva ezeknek a rituális cselekményeknek a lefolyására illetve céljára. Felvetései közül talán a legérdekesebbek azok, amelyek a töredékes tárgyak elrejtésének okára kínálnak párhuzamokat. Ezek közül az egyik, azokra az antik szent helyekre hívja föl a figyelmet, ahol a szentély egy rejtett része (szent „bothroi”) olyan áldozati tárgyak őrzésére is szol-

gált, amelyet a közösség együttesen teaurált, és amelyeket végső esetben mint közös készletet felhasználhattak. Egy másik érdekes adat a gyakran szentélyekhez kötődő ókori bronzöntés rituális vonatkozására utal, ahol a munka sikeres végzéséhez a felhasználandó nyersanyagból egy bizonyos részt a fémműves munkáját támogató istenségnek különítettek el.

Nem tartozik a szokványos leletközlések közé Szabó Géza munkája, amelynek keretében két, Tolna megyében előkerült, karikákból álló bronzlelet rendkívül aprólékos, elemző feldolgozását végezte el. Az öntéssel és kalapálással készült karikákat a szerző ékszerként is viselhető nyersanyag formaként értelmezi. A közölt tárgyakon végzett vizsgálatai szerint ezek a karikák meglehetősen egyszerű módon, nagy mennyiségben voltak előállíthatók, így arra is alkalmasak, hogy ilyen formában juttassák el a nagy kohászati vagy(!) fémfeldolgozó központok a nyersanyagot a legkisebb településekre is. Véleménye szerint, a karikákon jelentkező speciális technológiával kialakított díszítéseknek a különböző gyártó helyek jelölése, megkülönböztetése volt a célja. A szerző munkájának jelentős érdeme az, hogy szakít a területünk bronzdepozitait eddig kizárólag tipológiai akapokon feldolgozó és értelmező egyre inkább gépiessé váló módszerrel. Új szemléletű vizsgálataival a későbbiekben talán sikerül egy olyan információs bázist felszabadítania, amelyhez a korábbi módszerrel nem férhettünk volna hozzá.

Jankovits Katalin egy Mozsolics Amália által korábban felvetett gondolat kifejtésére is igazolására vállalkozott azzal, hogy a kurdi fémművességi horizont bronzsituláit és fogóval ellátott serpenyőit vizsgálva megvilágítsa Észak-Itália és a Kárpát-medence kapcsolatrendszerének tényleges irányát és mélységét. A két térség fémedényeinek tipológiai vizsgálatán kívül, segítségül hívta ehhez a munkájához az észak-olaszországi bronzkori temetőben található, kerámiából készült situla imitációkat is, amelyek formaváltozatain követni tudta a fém típusok formafejlődését és amelyek ráadásul jól datálhatóak más sírmellékletek segítségével. Kutatásai szerint a kurdi horizont situláinak előképei a korábbi elképzelésekkel ellentétben Itáliából kerülnek a Kárpát-medence térségébe, vagyis kialakulásuk már hamarabb megkezdődik Itáliában, mint ahogyan Magyarországon feltűnnek legkorábbi példányai. Arra, hogy ez a folyamatos kommunikáció a két térség között fordított irányban is gyümölcsöző volt, a hajdúböszörményi típusú situlák és agyagimitációk észak-itáliai feltűnése példa.

A késő bronzkori bronzedényeinek más irányba mutató kapcsolatrendszerével foglalkozik Patay Pál tanulmánya. A szerző Kárpát-medence Közép- és Észak-Európa hajdúsámsoni horizonttól ismert bronzedénytípusait az eddig megjelent PBF kötetek és más regionális összefoglalások szűkös – az egyes országhatárokhöz kötődő – összefüggéseiből kiemelte és térképre vitte, hogy egy összeurópai összefüggésrendszerben vizsgálhassa meg a velük kapcsolatos főbb kérdéseket. Az edények sűrűsödési pontjai és elterjedésük szóródása jól kijelöli az egyes formák gyártási központjait, valamint az azok között meglévő kommunikációs csatornákat.

Marek Gedl egy speciális, csak Lengyelország északi részén, a Visztula mentén elterjedt, bronzból készült ivókürt típus ismert darabjait gyűjtötte össze. Dél felől a Lausitz-kultúra agyagból készült ivókürtjei, észak felől pedig a Skandináviából jól ismert nagy szertartási kürtök övezik azt a területet, ahol az itt bemutatott bronz ivókürtök, illetve fémlemezekkel díszített szaru változataik kialakultak és használatban voltak.

Georg Kossack tanulmánya a kora vaskor kezdetén földre került nagy kelet-közép-európai aranykincsek elrejtésének és

összetételének a hátterével foglalkozik. A pusztahatvani, mihályfalvai (Mihäeni-Boarta), besenyszög-fokorui, michalkowói és dályai (Dálj) kincsek aranytárgyainak összetételét és lelőkörményeit áttekintve, e leletegyüttesek néhány – eddig kevés hangsúlyt kapott – közös vonására hívja fel a figyelmet. A kincsek legszembeütőbb sajátossága a szerző megállapítása szerint az, hogy kivétel nélkül csak viseleti tárgyakat tartalmaznak s a kor más depotjaiban és sírjaiban oly gyakori fegyverek és lőszerszármok hiányoznak belőlük. Emellett legtöbbször megtalálható egy olyan ékszer a szárnyas gyöngy is, amelyet az egykorú kelet-európai, illetve belső-ázsiai kősztelék ábrázolásairól is ismerhetünk. Részletesen foglalkozva ezeknek a Mongólia és a Dunavidék közötti térségben elterjedt sírszobroknak az ikonográfiájával rámutat arra is, hogy néhány sztélén az aranykincsek állatalakos fibuláival rokon stílusú állatalakok is felismerhetők. Összeköti továbbá ezeket a kincseket az is, hogy a kelet-európai kapcsolatrendszerű darabok használata mellett számos olyan viseleti elem is megtalálható az ékszerek között, ami a helyi tradíciókhoz kötődik. G. Kossack ezeknek a kincseknek az elrejtőiben egy olyan helyi gyökerűnek mutatkozó elitet lát körvonalazódni, amely ideológiájának eredete és önértelmezésének külsőségei a steppei régió felé mutatnak. Véleménye szerint az aranykincsek keleti eredetű darabjai olyan kultúrák feletti szimbólumokat képviselnek, amelyek a helyi elit széles körű kapcsolatrendszerére utalnak s mint egy sikeres közösség sikert hordozó presztízs tárgyai terjednek el, válhatnak népszerűvé a Kárpátoktól nyugatra fekvő területeken.

Kalicz-Schreiber Rózsa és Kalicz Nándor az Urnamezőskultúra 324 síros Békásmegyéri temetőjének sírjaiból válogatták ki és közölték le azt a kilenc leletegyüttest, amelyek késeket és borotvákat tartalmaztak. E két, minden bizonnyal férfisírok mellékleteként a sírokba került tárgy típus részletes tipológiai és kronológiai elemzésének kapcsán áttekintést nyújtanak ennek a hosszú időn keresztül használt (HA1-HB2/3), rendkívül gazdag és a dunántúli urnamezős kultúra sajátos karakterét átfogóan modellező temetőnek a legfontosabb sajátosságairól is. A temető legkésőbbi sírjainak datálásánál fontos szerepet tulajdonítanak egy vaskésnek, ami a HB2-re vagy talán a HB3-ra datálja a legfiatalabb sírokat.

Peter Schauer az egyetlen írás, amely nem fémtárgyakkal kapcsolatos problémával foglalkozik, ám a kötetben való szerepeltetése szerencsésnek mondható, mivel egy érdekes, a Kárpát-medencei régióra nézve is tanulságos jelenségre hívja föl a figyelmet. A közép- és nyugat-európai területeken a Frühe Urnenfelderzeit-től kezdődően, főként a magasabb státusszal bíró egyének temetkezési rituáléjában megfigyelhető egy merőben új elem jelentkezése. A sírmellékletek összetételét és a sírban való elhelyezését vizsgálva megállapítható, hogy a mellékletként elhelyezett edények egy olyan symposium szerű rituáléhoz vannak gondosan összeválogatva, amelyen belül a halott mint vendéglátó állítódik be. A sírokban világosan elkülöníthetők a tároló, előkészítő, szűrő edények, illetve azok a csészék, amelyekből az italt fogyasztják a vendégek. Az új libációk szertartásnak van egy olyan formája is, amikor a halott csak egyszemélyes privát készletet kap maga mellé mellékletként. Az előbbi szokás egy több személy részvételét feltételező rituáléra, míg az utóbbi pusztán a halottról való gondoskodásra utal. Ennek az új szokásnak a kis régiók fölötti elterjedése az Urnamezőskultúra ekkoriban formálódó hitvilágának, Kelet-Franciaországtól a Kárpát-medencéig húzódó területeken elterjedő közös szellemi hátterét rajzolja ki. A P. Schauer által fölvázolt symposium szerű, rituálékhoz hasonló szertartásokat láthatunk azoknak az egykorú

nagy edénydepotoknak a hátterében is, amelyeket a Kárpát-medence keleti feléből ismerünk. A bégaszuszányi (Susani), igricii, battonyai, kajárpéci, mezőbándi (Band), debreceni stb. edénydepotok összetételükben is hasonlítanak a nyugati területek temetkezéseiből ismert készletekhez. Feltételezhetően a halotti emlékünepség vagy más szertartások után azonban ezeket nem a sírokban helyezik el, hanem egy tisztító szertartás keretében elrejtésre kerülnek.

Végezetül álljon itt néhány olyan észrevétel és benyomás, amely a tanulmányok elolvasása után fogalmazódhatnak meg bennünk.

A szép kivitelű, gondosan megszerkesztett kötet, feltehetően legnagyobb érdeklődésre számító írásai – néhány kivételtől eltekintve – külföldi kutatók tollából születtek. Egy olyan tanulmánygyűjtemény, amely a nemzetközi kutatás által is egyik legismertebb és legelismertebb kutatónk tiszteletére összegyűjtött írásokat tartalmaz, módfelett alkalmas hely lehetett volna arra, hogy a magyar őskor kutatás, illetve a benne publikáló kutatók személyes presztízsét növelje. Ezért is érthetetlen, hogy miért ilyen kevés magyar régész vállalkozott írásra a kötetben. Ugyancsak visszásnak tűnik az, hogy miért kerültek egy ilyen jellegéből adódóan reprezentatív válogatásba olyan írások is, amelyek néha meglehetősen perifériusnak tűnő leletegyüttesek, szinte csak adatközlő leírására vállalkoznak. Ezzel nem az ilyen jellegű emlékműanyag fontosságát szeretném megkérdőjelezni, hanem csak arra utalni,

hogy az ilyen adatközlések helye inkább a kisebb regionális periodikákban lenne (ahonnan sokszor sajnálatosan hiányoznak). Mindezt az helyezi különös kontrasztba, hogy az országban az utóbbi évtizedben beindult nagy autópályás leletmentések folytán rendkívüli mennyiségű a kötet tematikájába is beillő régészeti emlék gyűlt fel, nem is beszélve azokról a már korábban ismert csak félmondatokban vagy kiállításokon bemutatott leletekről és leletegyüttesekről, amelyek hosszú idő óta várnak méltó helyen való közzétételre és értékelésre.

A magyarországi ősrégészeti kiadványok között eddig előzmény nélkül álló, egy adott kor, illetve problémakör köré rendeződő írásokból összeállított „Emlékkönyv” megjelenése példás törekvésként értékelhető. Csak reménykedhetünk abban, hogy a közeli jövő hasonló „műfajú” kiadványai ugyanezt a tematikus formát választják. A hasonló köteteket talán még vonzóbbá lehetne tenni a szakemberek előtt ha a későbbiekben tovább szűkítenék a választott tematikát, illetve korszakot.

Az itt elmondottak semmiképpen nem kisebbítik a kötet jelentőségét és a benne közölt emlékműanyag érdekességét. A tanulmánykötet összességében, méltó tisztelgés Mozsolics Amália tudományos munkássága előtt.

V. Szabó Gábor